

ŽEMAIČIŲ AKADEMIJA

PAVANDENĖ

Žemaičių praeitis

6

VILNIAUS DAILĖS AKADEMIJOS LEIDYKLA
1996

LIETUVIŠKI XIX a. PAVANDENĖS ANTKAPIŲ UŽRAŠAI

Giedrius Subačius

Nedaug tėra išlikusių paminklų, kryžių Pavandenėje, turinčių XIX a. lietuviškus užrašus, t. y. užrašus, kurie būtų daryti dar prieš įsigalint bendrinei lietuvių kalbai ir ryškiau atspindėtų žemaičių tarmę. Iš viso 1996 m. birželio 6 dieną pavyko užregistruoti penkis tokius paminklus.

1. Pats seniausias įrašas yra 1841-ųjų metų Pavandenės šv. Onos bažnyčios šventoriuje palaidoto klebono Juozapo Mickevičiaus antkapinėje akmeninėje plokštėje; „ČIONAY / KUNAS KUNYGA / YUZAPA / MICKIEWIČES / B. / KLEBONA / PAWANdENYS / ŁAYdOTAS / M. 1841 / M. G. 1 D. /“. Dabartine bendrine kalba jį galėtume perskaityti maždaug taip: „Čionai kūnas kunigo Juozapo Mickevičiaus, buvusio klebono Pavandenės, laidotas metais 1841, mėnesį gruodžio, 1 dieną.“

Nemažame išlikusiame Pavandenės bažnyčios ir parapijos archyve mirties metrikų knygoje (pradėtoje 1835 metais) yra ir įrašas apie klebono mirtį. Jo vertimas iš lenkų kalbos galėtų būti toks: „Tūkstantis aštuoni šimtai keturiasdešimt pirmųjų metų lapkričio dvidešimt devintąją dieną mirė Kunigas Juozapas Mickevičius nuo vidinės voties, aprūpintas Sakramentais. Kunigas Juozapas Mickevičius nuo gimimo turėjo penkiasdešimt šešerius metus amžiaus, buvo Pavandenės parapijietis. Jo kūną šviesusis kunigas kanauninkas Raubickis palaidojo kapinėse už bažnyčios 1841 metų gruodžio mėnesio antrąją dieną“ (l. 39 r). Taigi žinoma, kad klebonas Mickevičius mirė 1841 m. lapkričio 29 d. nuo vidinės voties, 56 metų amžiaus, palaidotas kapinėse prie bažnyčios 1841 m. gruodžio 2 d. (paminklo užrašas skelbia, kad gruodžio 1-ąją). Kapinėms prie bažnyčios sunykus, teliko kapas šventoriuje.

Nežinia, kuo buvo nusipelnęs klebonas Juozapas Mickevičius, kad buvo laidojamas prie bažnyčios, nors prieš tai parapiją keletus metus valdęs klebonas Jackus Sandeckis (turbūt pradėjęs po to, kai klebonas Vincentas Butavičius 1833 metais buvo ištremtas atgailauti dvejiems metams į vienuolyną už prisidėjimą prie 1831

metų sukilimo), miręs 1839 m. balandžio 30 d., buvo palaidotas bendrose parapijos kapinėse. Pirmasis Mickevičiaus rankos įrašas minėtoje mirties registracijos knygoje atsiranda tik 1839 m. spalio 1 dieną. Tai gi klebonas Juozapas Mickevičius šią parapiją valdė vos šiek tiek ilgiau nei dvejus metus. Jį minėjo ir Motiejus Valančius „Žemaičių vyskupystėje“, 1841 m. padėtį parapijoje įvertinęs taip: „klebonas turi kuo misti, nors klebonija plika“ (M. Valančius. Raštai, parengė Birutė Vanagienė, Vilnius, 1972, t. 2. P. 214).

Kiti lietuviški antrašai yra jau Pavandenės parapijos kapuose.

2. Toliau chronologiškai datuotinas irgi akmeninėje plokštėje iškaltas 1866 metų užrašas. Deja, jis labai aptrupėjęs, apangęs, perskaiyti pavyko tik keletą fragmentų: „ATMINIMAS / [...] / KLEBONS [?][...] / Mire 1866 M. / Praszum [...]ti / po 3 Poteru /“ („Atminimas... klebonas [?]. Mirė 1866 metais... Prašom [sukalbėti] po 3 poterius“).

3. 1877 metų užrašas jau yra dideliame geležiniame Martinkų šeimos kryžiuje; „Cze iłsas kuna S. P. families / CHRYSZOSTOMA ir JOHANAS / isz STANKUSZU MARTINKU / m. 1877 Bałondy m. 14 d. /“ („Čia iłsis kūnai a. a. familijos Krizostomo ir Joanos iš Stankušų Martinkų, mirė 1877 balandžio mėnesio 14 dieną“). Deja, šis kryžius jau baigia savo dienas, jis jau nebestovi prie kapo, bet guli kapinių patvoryje, kartu su lenkiškai užrašytu Scholastikos Jakubauskienės 1877 metų kryžiumi...

4. Po metų, 1878 m. statytas Zebleckio didelis geležinis kryžius dar tebesaugo kapą: „D. O. M. / Cze iłsas kunc / ANTANA ZEBLECKIA / myrusia 1878 m. Pakajus jo duszia.“ („D. O. M. Čia iłsis kūnas Antano Zebleckio, mirusio 1878 metais. Pakajus jo dūšiai“).

5. Penktasis užrašas yra datuotas devyneriais metais vėliau, 1887, jis išlikęs dideliame geležiniame Lapinskių kryžiuje: „NAMAJ / AMŻYNA / ATYLSIA / TADEUSZA ŁAPINSKIA † 1885 M. MOJAUS 28 D. / IR JO MOTIERIES ROZALIJOS / † 1887 M. ŁAPKRICZIA 11 D.“ („Namai amžino poilsio Tado Lapinskio, mirusio 1885 metų mojaus 28 dieną ir jo moteries Rozalijos, mirusios 1887 metų lapkričio 11 dieną“).

Teksteliai trumpi ir nėra daug duomenų fiksuoti vietinę tarmę. Visgi galima paminėti tokias ir daugumai kitų žemaičių tarmių būdingas ypatybes:

(1) Aukštaitiškos galūnės *o* vietoje dažnai išlaikytas žemaitiškas *a*: *amżyna* - amžino, *Antana* - Antano, *atylsia* - atilsio, *Chryzostoma* - Krizostomo, *Johanas* - Joanos, *Yuzapa* - Juozapo, *klebona* - klebono, *kunyga* - kunigo, *Łapinskia* - Lapinskio, *łapkriczia* - lapkričio, *myrusia* - mirusio, *Tadeusza* - Tadeušo, *Zebleckia* - Zebleckio. Tiesa, pasitaikė parašyti ir aukštaitiškai su *o*: *jo*, *Rozalijos*.

(2) Pagal XVIII ir XIX amžių žemaičių tekstų tradiciją rašmeniu *y* neretai žymėtas žemaičių tarpinis garsas tarp *e* ir *i* - [e] (dabartinėje bendrinėje kalboje paprastai toje vietoje turimas garsas *i*, nekirčiuotose galūnėse - *é, io*): *amżyna* - amžino, *atylsia* - atilsio, *bałondy* - balandžio, *kunyga* - kunigo, *myrusia* - mirusio, *Pawandenys* - Pavandenės. Ir šis atvejis ne visada pažymėtas žemaitiškai, plg. *ir, iłsas* - iłsis.

(3) Pastebėti du žemaitiškos dvibalsio *ai* monoftongizacijos atvejai: *duszia* - dūšiai, *kuna* - kūnai. Visgi parašomi ir sveiki aukštaitiški dvibalsiai: *čionay* - čionai, *łaydotas* - laidotas, *namaj* - namai.

(4) Galima paminėti vieną žemaitiškai užrašytą dvibalsį *on* (aukštaičių būtų *an*) - *bałondy* - balandžio.

(5) Taip pat galima nurodyti vieną judriojo *a* praleidimą - *kunc* - kūnas, nors rašyta ir *atminimas, kunas* - kūnas.

Kad ir nedideli šitie įrašai, jie yra svarbūs Pavandenės kultūros istorijos paminklai. Gali būti, kad tai net patys seniausi išlikę Pavandenės apylinkių lietuviški tekstai. Ir apskritai XIX a. lietuviški įrašai rodo, kad turtingesnieji (neturteliai teįstengdavo pastatyti medinius kryžius), kilmingesnieji ir šviesesnieji žmonės Pavandenės apylinkėse nesigėdijo rašyti ir lietuviškai, nors tada pagrindinė Lietuvos kultūros kalba buvo lenkų. Ir todėl labai svarbu, kad šie paminklai gyventų, kad atsirastų ranka, pajėgianti apginti juos nuo patvorio lemties...